

ВЕСНА С. ЗАРКОВИЋ¹
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКУ КУЛТУРУ
ПРИШТИНА / ЛЕПОСАВИЋ

ОСНИВАЊЕ И РАД СРПСКЕ КЊИЖАРЕ У СОЛУНУ (1890–1896)

САЖЕТАК. У раду се указује на значај и пресудну улогу коју је Српска књижара у Солуну имала за ширење националне пропаганде у том делу Османског царства. Дипломате Краљевине Србије, међу којима је значајно место имао Стојан Новаковић, улагали су велике напоре за отварање књижаре. На том путу наилазили су на разне потешкоће, како турских власти тако и бугарских агената, који су, не штедећи средства, покушавали на све начине да осујете њен рад. Пословање Српске књижаре било је под надзором конзулата, који је потписивањем уговора са књижарима и предлагањем разних мера регулисао њен рад.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Српска књижара, Солун, књижари, српски конзулат, Стојан Новаковић, турске власти, бугарски агенти.

Крај XIX века наметнуо је нове задатке Краљевини Србији у њеној спољној политици. Српска влада на челу са председником Савом Грујићем, који је уједно био и министар иностраних дела, активније се укључила у ширење националне идеје код својих сународника који су живели на турској територији. Увиђајући ситуацију

¹ vesna.zarkovic07@gmail.com

Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (ев. бр. 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је примљен 4. новембра 2017, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. децембра 2017.

цију на терену, а нарочито у оним деловима у којима су бугарски егзархисти радили на јачању своје пропаганде, представници Краљевине Србије су се трудили да путем књиге и школа допру до својих сународника. Погодно тле за овакву акцију био је поред Косовског, Битољског и Солунски вилајет. Отваране су и зидане бројне школе, ангажован је већи број способних учитеља, али је штампање, набавка и дистрибуирање књига било веома тешко. Ово питање покренуо је Стојан Новаковић, који је од 1886. године обављао посао посланика Краљевине Србије у Цариграду (Војводић, 1988, стр. 37; Војводић, 2003, стр. 9). У том послу је значајног удела узео Петар Костић, ректор Богословије у Призрену и представник српског народа из Старе Србије и Македоније, који је тим поводом боравио у Цариграду скоро годину дана (Костић, 1997, стр. 107–108). Резултат те акције било је одобрење турске владе из 1890. године, којим се дозвољава да се књиге за српске школе у Османском царству штампају у Цариграду (Историја, 1983, стр. 297). У периоду од 1889. до 1892. године за потребе Срба штампано је преко 80.000 књига различите садржине и то: читанке, буквари, историје и књиге црквене садржине (Благојевић, 2006, стр. 42). Доставу и растурање српских књига пратиле су разне потешкоће и неприлике, због чега је конзул у Солуну Коста Христић дошао на идеју да се оснује штампарија у којој би се, у почетку, штампали календари, а касније књиге и новине. Иначе, у Солуну је постојала грчка, турска и бугарска штампарија неког Самарџије, која није штампала ни обичан рачун на српском језику, а не нешто друго.² За Христића је бугарска штампарија представљала једно од најважнијих и најјачих средстава бугарске пропаганде у Солуну и Македонији.³ Можда је ово његово мишљење било засновано на сазнању да су Бугари, за разлику од Срба, располагали огромним средствима, од којих су на школе, и уопште на своју пропаганду, трошили и до 30.000 лира годишње.⁴

² Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД), Политичко просветно одељење (=ППО), 1890, ред 37, (I), Пов. № 155, конзул К. Христић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 2. децембар 1889. Датуми су наведени по старом календару, онако како стоји у изворима.

³ АС, МИД ППО, 1890, ред 37, (I), ПП № 9, конзул Ј. Христић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 9. фебруара 1890.

⁴ Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД) Политичко одељење (=ПО), ролна 101, фасц. III, дос. II, ПП № 48, конзул К. Христић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 26. мај 1889.

Влада Краљевине Србије је, након добијања дозволе за штампање књига, поставила задатак свом представнику у Цариграду да испита могућност отварања књижара у Цариграду, Солуну, Скопљу и Призрену (Билас, 1969, стр. 229). У међувремену, док књижаре нису почеле са радом, књиге за српске школе достављане су преко конзулата Краљевине Србије.

Захваљујући уложеним напорима српских представника у Османском царству, који су имали подршку руских колега, књижаре су почеле са радом. Скоро истовремено су отворене књижаре у Призрену, Солуну и Приштини (Зарковић, 2010, 167–182). Буџетом Министарства просвете Краљевине Србије било је предвиђено да се издваја 4.000 динара на име помоћи за рад новоотворених књижара. Од ове суме исплаћивала се плата књижарима која се кретала у распону од 80 до 120 динара (Билас, 1969, стр. 229).

Како се деведесетих година XIX века повећавао број ђака у школама, потреба за отварањем српске књижаре у Солуну била је више него очигледна. У то време у Солуну су постојале четири српске школе: гимназија, две основне школе за мушку и женску децу и Виша девојачка школа са интернатом (Благојевић, 2006, стр. 43). Српска влада је планирала да посао књижара повери Новаку Јовановићу,⁵ који је до одласка у Солун имао гостионичарску и трговачко-шпекулативну радњу у Горњем Милановцу. Он се у почетку, по доласку у Солун бавио агентуром и посредничким послом, када је на наговор српског конзула прихватио посао књижара (Тимофејев, 2016, стр. 48–51). Још као трговац имао је добре везе и бројна познанства која је искористио за упис у школе великог броја ђака из Македоније. Неке је, чак, о свом трошку слао у Солун. Радио је на ширењу српске пропаганде у тим крајевима, за коју је, према његовим речима, поред државне помоћи утрошио својих 120–150 дуката.⁶

Међутим, добијање дозволе за рад књижаре отежавале су и одуговлачиле турске власти, којима је такав начин рада представљао уобичајену праксу. Велику улогу у овом, нимало једноставном послу, имао је руски конзул у Солуну Иван Степанович Ја-

⁵ О Новаку Јовановићу постоје извесна неслагања у вези његовог порекла. У необјављеним архивским документима (АС, МИД ППО, 1892, ред 212, без броја од 27. септембра 1892. године) стоји да је из Горњег Милановца, а на другом месту се среће да је био из Чачка (Тимофејев, 2016, стр. 48, 51).

⁶ АС, МИД ППО, 1892, ред 212, без броја, књижар Новак Јовановић – министру иностраних дела, Београд 27. септембар 1892.

стребов, који је раније службовао у Скадру и Призрену и добро познавао турску администрацију (Терзић, 1997, стр. 19–25). Он је, након што је Новак Јовановић претходно упутио молбу турским властима за отварање књижаре, неколико пута посећивао солунског валију. Прва вест коју је Јастребов добио од валије јесте да је молба за отварање књижаре позитивно решена. Међутим, када је Новак отишао у валијат по дозволу за рад, пред њим је био концепт једног „сенета“ (у форми обавезе) на турском језику, који је требало да потпише и овери у конзулату. Тек након тога требало је да уследи издавање дозволе и отварање књижаре. Обавезе су биле предвиђене тачкама, којих је било шест. Оне су подразумевале да Новак од сваког пакета покаже на увид просветном савету по један примерак и да је спреман да прихвати сваку врсту казне, у случају да се утврди да продаје недозвољене књиге. Такође је било обавезујуће да у случају изрицања казне неће протестовати и неће се жалити. Чиновници просветног савета су у свако време могли да врше контролу, а у књижари би могле да се продају све законом дозвољене књиге, али не и оне из Србије. За Новака су ови захтеви били обавезујући и морали су бити потврђени од стране конзулата Србије, чији је поданик и био.

Конзул Краљевине Србије у Солуну је постављене турске захтеве схватио не само као забрану Новаку да продаје српске књиге већ и обавезу да то потврди печатом конзулата. Овакви потези турских власти били су у директној супротности са првим чланом конзуларне конвенције који се, по Христићевом схватању, није могао тумачити на начин на који је то валија чинио. Првим чланом сенета не признају се српским конзулима она ванредна права и привилегије, које су конзули других држава имали на основу закључених споразума с Турском, као што је, примера ради, право јурисдикције над својим поданицима. Али се, у сваком случају, тим истим чланом не одузимају конзулима Србије она права која им припадају по општим начелима којима је било предвиђено право заузимања за своје поданике и брига о њима.

Овакви захтеви који су били упућени српској страни навели су конзула Христића да посети Јастребова и образложи му право стање и услове постављене од стране просветног савета. Руски конзул је на то реаговао слањем свог драгомана валији и изразио сумњу да су чланови просветног савета били потплаћени бугарским новцем, што није била тајна. За Јастребова, који је био директно заинтересован за решавање овог питања, било је поштеније да турске власти нису издале никакву дозволу, него што су на

овакав начин условиле отварање српске књижаре. Овог пута руски дипломата није поступио онако како су то налагала правила у дипломатској служби. Његова исхитрена реакција изазвала је узнемирење код валије који се правдао речима да је дошло до забу-не и да су у просветном савету мислили да се ради о отварању српских школа, за које су из Цариграда имали директно наређење да не издају дозволе. Валија је тада чврсто обећао да ће се без икаквих услова Новаку Јовановићу издати дозвола за отварање књи-жаре. У супротном, неиздавање дозволе могло је да користи само Бугарима који нису штедели средства за своју националну пропа-ганду.⁷ Бугарско расположење поводом става турских власти Ја-стребов је описао у писму упућеном свом куму у којем наводи да се они радују и ликују и због отварања својих школа.⁸

Валија је преко руског драгомана Новаку упутио на потпис други сенет који је требало да овери српски конзулат. На тај на-чин књижар би се обавезао да у дућану неће држати никакве за-брањене књиге и да ће претходно по један примерак од сваког пакета подносити комисији на преглед и одобрење. Сенет је пот-писан, конзулат потврдио печатом, али је било додато да се цен-зуре ослобађају оне књиге које су штампане у Турској и већ су биле одobreне. Када је од стране српског конзулата предложен овај додатак имале су се на уму оне књиге које је Стојан Новако-вић штампао у Цариграду. Појачана активност српског и руског конзула утицала је на турске власти да издају дозволу за отвара-ње књижаре на име Новака Јовановића. Плаћене су биле све таксе у висини од 60 динара и радило се на њеном што скоријем отва-рању. За српску страну био је то велики успех јер књиге из Цари-града нису морале да се достављају тајним путем и могле су да се продају јавно и слободно у српској књижари. Међутим, у почетку је постојао један мали проблем који је требало превазићи, а који се односио на чињеницу да Новак није имао никакав капитал. Зато је Христић предлагао председнику владе у Београду да то буде државна књижара над којом би конзулат имао надзор. Из тог разлога је предложио да се по повољним условима закупи је-дан дућан који би се опремио неопходним инвентаром и да се књижару додели плата у висини од 120 динара. Књиге би се Нова-ку издавале пописане и на реверс, с тим што би он био у обавези

⁷ АС, МИД ППО, 1890, ред 102, (I), Пов. № 11, конзул К. Христић – С. Грујићу, ми-нистру иностраних дела, Солун 11. фебруар 1890.

⁸ АС, МИД ППО, 1890, ред 102, (I), без броја, писмо Јастребова свом куму, Солун 9. фебруар 1890.

да месечно подноси извештај о стању и продатим књигама, док би за формирање цена био консултован посланик из Цариграда Стојан Новаковић.⁹ Председник владе Сава Грујић је са задовољством прихватио овај предлог и одредио месечну субвенцију у висини од 200 динара.¹⁰

Након одобрења из Београда, 14. марта 1890. године у Солуну је био потписан уговор између генералног конзула Косте Н. Христића, с једне и Новака Јовановића, с друге стране. Уговор се састојао из 13 тачака којима је био регулисан правилан рад књижаре. Било је прецизирано да њено отварање буде о трошку владе и да носи назив „Српска књижара“.¹¹

О потписивању овог уговора Христић је обавестио Саву Грујића. Такође га је упознао са неким појединостима и да је у главној улици изнајмљен дућан по цени од 24 наполеона годишње. Пошто је била одобрена сума од 200 динара месечно, а кирија се плаћала од 1. априла, јавила се разлика од 80 динара за март и 20 за април коју је конзул искористио за набавку рафова. Књижара је носила назив „Српска књижара“ на српском, турском и француском језику. Књиге које је поседовао конзул нису стављене у продају да се на самом почетку не би изазвала сумња просветне комисије, него је умољен Стојан Новаковић да редовним путем, на Новакову адресу, пошаље један сандук књига. То је и учињено и књиге су предате Новаку. Око доставе ангажовао се и конзул из Скопља Владимир Карић, који је очекивао да стигну и друге, научно популарне и забавне књиге из Београда и Новог Сада.¹² У почетку су трошкови износили 575 динара и таксативно су били наведени на признаници послатој Сави Грујићу у Београд.¹³ Ова сума била је одобрена, а новац убрзо послат у Солун.¹⁴

⁹ АС, МИД ППО, 1890, ред 102, (I), ПП № 16, конзул К. Христић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 22. фебруар 1890.

¹⁰ АС, МИД ППО, 1890, ред 102, (I), ПП № 222, министар иностраних дела С. Грујић – конзулу у Солуну К. Христићу, Београд 8. март 1890.

¹¹ АС, МИД ППО, 1890, ред 102, (I), КПП Бр. 39, Уговор између Косте Н. Христића, генералног конзула у Солуну и Новака Јовановића, Солун 4. мај 1890.

¹² АС, МИД ППО, 1890, ред 102, (I), ПП № 39, конзул К. Христић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 4. мај 1890.

¹³ АС, МИД ППО, 1890, ред 102, (I), ПП № 40, конзул К. Христић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 4. мај 1890.

¹⁴ АС, МИД ППО, 1890, ред 102, (I), ПП № 47, конзул К. Христић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 13. мај 1890.

Отворена књижара, на коју је конзул Србије Христић био поносан, изазивала је бес и љутњу код Бугара који су нескривено прижељкивали њену пропаст. За разлику од њих, поједини пролазници су се заустављали испред, посматрали натпис на њој и радознано разгледали књиге у излогу. Неретко су књижару посећивали Призренци, Пећанци и Скопљанци. Она је била скромно опремљена и недостајале су јој црквене књиге које су биле тражене. У разговору са Јastreбовим јавила се идеја да се црквене књиге купују у Петрограду и продају по јефтиној цени у Солуну.¹⁵

Након што је књижара почела са радом валија је попустио и по питању дистрибуције књига. За српску страну је било важно да се оне доставе, или, у крајњој мери, врате назад у Цариград. Валија је пристао, не само да се не враћају у Цариград, него да се у Солуну издају наручиоцу Миљевићу. Отварање књижаре и позитиван исход са набавком књига било је од немерљивог значаја за Србе и Србију уопште. Зато је конзул Христић након разговора са својим колегом Јastreбовим предложио да се валија Галиб-паша одликује Таковским орденом I степена. Он је већ имао Орден Мецидије I степена и то у брилијантима. Да је овакав чин валија прижељкивао сведочи и његова изјава руском драгоману у којој каже како би „на случај да добије српску декорацију“ желео да му се она пошаље преко Цариграда. Поред чињенице да је овог пута позитивно решио српске захтеве у вези књига, постојао је још један разлог да се начини овакав корак према валији: требало је да и Јastreбов добије турски орден.

Христић је био мишљења да орден заслужује и драгоман руског конзулата Мирон Берекцијан који је много пута одлазио у валијат и просветну инспекцију и ангажовао се око отварања књижаре. За њега је предлагао Таковски орден IV степена.¹⁶ О овој идеји министар иностраних дела Сава Грујић је, преко цариградског посланства и Саид-паше, упутио питање да ли ће султан бити сагласан ако се солунски валија Галиб паша одликује Таковским орденом I степена. Истовремено је одлучио да се давање ордена руском драгоману одложи за касније.¹⁷

¹⁵ АС, МИД ППО, 1890, ред 102, (I), ПП № 62, конзул К. Христић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 28. мај 1890.

¹⁶ АС, МИД ППО 1890, ред 102, (I), ПП № 66, конзул К. Христић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 3. јун 1890.

¹⁷ АС, МИД ППО 1890, ред 102, (I), ПП № 661, М. Ђ. Миловановић – посланику С. Новаковићу и конзулу К. Христићу, Београд 12. јун 1890.

На овај допис Стојан Новаковић је изнео своје мишљење, а и праксу која је постојала приликом додељивања ордена појединим лицима. У Турској није био случај да се о томе пита Порта, већ онај коме се то признање додељује. Његово мишљење потврдио је и први драгоман руског конзулата у Цариграду Иванов. Истовремено, Новаковић је искористио прилику да се из истих разлога, као и Галиб-паша, одликују још неки људи у Цариграду, који су имали одређене заслуге. Још један разлог који је Новаковића навео на овај корак јесте и нетрпељивост између оних који су имали неко ордење и оних који нису. Та нетрпељивост се често негативно одражавала на српске послове у Цариграду, јер, како је сам Новаковић наглашавао, свет у Цариграду „скапава за декорацијама“. Предложени су били: Гази Осман-паша, велики маршал дворски и љубимац султанов за Таковски орден I реда, мајор Шефик-беј, син некадашњег великог везира Ахмет Тефик-паше, ађутант султанов за Таковски орден III реда, мајор Шефик-беј, турски војни аташе у Бриселу, син министра иностраних дела Саид-паше за Таковски орден II реда, Векил-ефендија, лични секретар великог везира за Таковски орден II реда и Назим-ефендија, генерални секретар Министарства спољних послова, Габријел-ефенди и Гершер-ефенди, правни саветници владе за Таковски орден I реда.¹⁸

Док су представници Србије у Цариграду и даље водили дипломатску борбу за ширење пропаганде, књижара у Солуну је не сметано радила. У периоду од када је отворена, од маја, па до краја децембра 1890. године, забележен је приход од 84 динара, од чега је Новаку Јовановићу на име провизије исплаћено 35 динара и 60 пара. Он је на то имао право по уговору којим је била прописана провизија од 40%.¹⁹ Месечна кирија за књижару износила је 40 динара.²⁰ На име плате Новаку се исплаћивало месечно по 120 динара.²¹

Иако су се књиге набављале у већем броју, књижара није могла да задовољи све потребе корисника. Књижари су биле неопходне следеће књиге: рачуница за други разред, читанка и све друге књиге за трећи разред основне школе, осим граматике, прича

¹⁸ АС, МИД ППО 1890, ред 102, (I), ПБр. 146, посланик С. Новаковић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Цариград 18. јун 1890. године.

¹⁹ АС, МИД ППО, 1891, ред 123½, ППН^о 14, конзул Влад. М. Љотић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 27. јануар 1891.

²⁰ АС, МИД ППО, 1891, ред 123½, ППН^о 26, конзул Влад. М. Љотић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 1. фебруар 1891; Исто, ППН^о 81, конзул Влад. М. Љотић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 23. мај 1891.

Христових и катехизиса, затим читанка за четврти разред основне школе, приче из црквене историје, зоологија, ботаника, рачуница за четврти разред основне школе, познавање природе, познавање човека. Препоручено је било да књиге буду у издању фонда Симе Игуманова на којима је била утиснута дозвола турских власти. Било је потребно да се од свих наведених књига пошаље по 500 примерака. Најнеопходније је било да се пошаљу на адресу конзулата у Солуну три књиге Гопчевићеве *Македоније* и три књиге народних песама Вука Стефановића Караџића, као и „Закони и уредбе“.²²

Иако је била издата дозвола за отварање књижаре, њен рад и понашање књижара били су под будним оком турских власти и бугарских агената. Новак Јовановић је одлазио у Србију и на тај начин скретао пажњу турских власти на себе, због чега је, заједно са још једним српским подаником, био ухапшен. Захваљујући ангажовању посланика Грујића у Цариграду, на Порти су учињени кораци за његово ослобађање, које је уследило након положеног јемства. Против тога су били бугарски агенти, који су, преко солунског валије, захтевали да се Новак протера из Турске. Министар иностраних дела Србије је био мишљења да се он не удаљава из Солуна и да не пише нове дописе који би негативно утицали на став турских власти. У Београду су сматрали да би Новаков останак допринео јачању угледа самог конзулата у Солуну.²³ Упркос свему, Новак је одлучио да оде у Србију и приликом одласка написао акт у коме је изјавио да одлази послом, а у књижари оставља свог ортака Поповића.²⁴ Након одређеног времена министар је издао наредбу о његовом повратку у Солун. Охрабрен тим чином, Новак се упутио назад у Солун и са собом понео разне

²¹ АС, МИД ППО, 1891, ред 2, ПП № 215, конзул Влад. М. Љотић – С. Грујићу, мин. ин. дела, Солун 28. децембра 1890; Исто, ПП № 16, конзул Влад. М. Љотић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 30. јануар 1891; Исто, ПП № 41, конзул Влад. М. Љотић – М. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Солун 25. фебруар 1891; Исто, ПП № 79, конзул Влад. М. Љотић – М. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Солун 31. мај 1891; Исто, ПП № 103, конзул Влад. М. Љотић – Јовану Ђаји, заступнику министра иностраних дела, Солун 29. јун 1891.

²² АС, МИД ППО, 1891, ред 123½, ПП № 95, конзул Влад. М. Љотић – Мих. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Солун 15. јун 1891.

²³ АС, МИД ППО, 1891, ред 123½, ПП № 2232, министар иностраних дела Мих. Ђорђевић – генералном конзулату у Солуну 8. децембар 1891.

²⁴ АС, МИД ППО, 1891, ред 123½, ПП № 212, конзул Влад. М. Љотић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 27. новембар 1891.

књиге и бележнице. Међутим, приликом претреса на солунској железничкој станици, њему су књиге трајно одузете, а бележнице у којима је описао крајеве које је посетио и људе са којима се сретао и контактирао, касније су враћене. Од тог дана он се понашао слободније и ширио је разне информације, које је, како је сам говорио, чуо у Београду, што се негативно одражавало на рад књижаре. Конзул Љотић му је, стога, саветовао да се клони књижаре и ступи у ортачки посао са једним гостионичарем. Новак је на све пристајао, али је касније радио по свом нахођењу. Иако је имао и добрих особина, Љотић је сматрао да је његово понашање изазивало негативне последице по конзулат.²⁵

Након четири године боравка у Солуну књижар Новак Јовановић је, из њему непознатих разлога, од стране турских власти био протеран. Боравио је у Београду, без посла и икаквих прихода, па се 21. јануара 1892. године обратио министру иностраних дела за помоћ.²⁶ На име помоћи било му је исплаћено 120 динара.²⁷ Неколико наредних месеци је примао по 120 динара, онолико колико је износила плата књижара, а касније, од маја 1892. године, исплате су му биле обустављене. Он није видео своју кривицу, а као главног кривца је наводио српског конзула у Солуну, на чији наговор је оставио посао и преузео књижару. Иако је неколико пута био притворен и лишаван слободе од стране турских власти, на пријаву неких бугарских и аустријских агената, из писма упућеног министру иностраних дела закључује се да је био мање љут на њих него на конзула Србије.²⁸

Одлазак Новака Јовановића, према речима конзула Владимира Љотића, није оставио штетне последице по рад књижаре. И даље је било предвиђено да она ради под надзором генералног конзулата Србије у Солуну. Вршење дужности књижара било је поверено Милошу Кораћу, чиновнику српске државне трговачке агенције. Он је био српски поданик и било му је од великог значаја да очува поверење које је имао код представника Краљевине Србије.²⁹

²⁵ АС, МИД ППО, 1892, ред 212, ПП № 268, конзул Влад. М. Љотић – Мих. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Солун 27. децембар 1891.

²⁶ АС, МИД ППО, 1892, ред 212, ПП № 268, књижар из Солуна Новак Јовановић – министру иностраних дела, Београд 21. јануар 1892.

²⁷ АС, МИД ППО, 1892, ред 212, ПП № 126, у потпису министар, Београд 28. јануар 1892.

²⁸ АС, МИД ППО, 1892, ред 212, без броја, књижар Новак Јовановић – министру иностраних дела, Београд 27. септембар 1892.

Књижара у Солуну је била трн у оку Бугарима који су непрекидно ширили разне приче које су имале за циљ да утичу на турске власти и спрече њен рад. Конзул Србије је имао информације о бугарским плановима. По њему, Бугари су намеравали да у једну од књига које су се налазиле у књижари подметну писмо, компромитујуће садржине, које би било откривено приликом контроле од стране муарифа. Подметнуто писмо послужило би као разлог да се спроведе истрага против књижара, а сама радња затвори.³⁰ За разлику од Срба, Бугари су лакше и једноставније долазили до књига. Конзул Љотић је имао идеју да се око набавке књига активније укључи и митрополит и да се из Русије пошаљу црквене књиге, које су биле тражене. Наиме, из Кијева су се сандуцима бесплатно слале књиге бугарском егзарху, који их је преко својих агената продавао по знатно већој цени у Македонији и Старој Србији. Љотић је сматрао да би било довољно да се митрополит тим поводом обрати Кијеву или Москви и пошаље упутство како и где да се књиге шаљу. Разуме се да би се књиге, као и за Бугаре, слале преко Цариграда. Такође, реализација ове идеје, како је сматрао конзул Љотић, допринела би да српска књижара у Солуну за одређени временски период постане центар за шири круг словенског живља.³¹

Слању књига у Солун поклањало се доста пажње о чему сведочи и извештај Саве Грујића, посланика Србије из Цариграда упућен Министарству иностраних дела у Београду у којем шаље прилог са четири признанице у износу од 250,75 динара на име трошкова експедовања школских књига и часописа Голуб од Цариграда до Солуна.³²

Поређења ради, ако се узме у обзир чињеница да је за књижару у Корчи, која је отворена 1. јануара 1893. године, издвајано 80 динара на име трошкова књижару Андрији Детићу, бившем агенту, у односу на ону у Солуну, чији су трошкови износили 120 динара месечно, долази се до закључка да је Србија доста полагала на развој солунске књижаре.³³

²⁹ АС, МИД ППО, 1891, ред 123½, ПП № 212, конзул Влад. М. Љотић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 27. новембар 1891.

³⁰ АС, МИД ППО, 1892, ред 212, ПП № 1578, министар иностраних дела – Посланству у Цариграду, Београд 31. август 1892.

³¹ АС, МИД ППО, 1892, ред 212, ПП № 277, конзул Влад. М. Љотић – Ј. Авакумовићу, министру иностраних дела, Солун 10. децембар 1892.

³² АС, МИД ППО, 1893, ред 246, (I), ППН № 101, посланик С. Грујић – Министарству иностраних дела, Цариград 10. март 1893.

Књижару у Солуну је непуне две године водио Милош Кораћ, којег је заменио Риста Протић, за чије издавање дозволе за рад је било потрошено 72 динара.³⁴ Приликом примопредаје између Кораћа и Протића уочене су неке неправилности. Није се могло одмах утврдити колико је књига примљено, колико поклоњено и колико је продато за готов новац. Ова нелогичност навела је Миливоја Васиљевића, жерана конзулата Србије у Солуну да Милану Богићевићу, министру иностраних дела, предложи мере којима би се спречиле овакве и сличне ситуације. Предложене мере подразумевале су да све књижаре од почетка рада до 31. децембра 1894. године поднесу комплетан извештај о раду, као и списак књига које су се налазиле у њима, а новац који су дуговале предају конзулу, који би га даље проследио министарству. Иста правила важила су и за главну књижару у Цариграду. Предложене мере имале су за циљ да регулишу правилан рад и стање у којем се налазе књижаре и да утврде праву зараду књижара, који до тог времена нису били под неком контролом.³⁵ Министар иностраних дела у Београду је усвојио овај предлог и о даљим корацима послао циркуларно писмо посланику у Цариграду и свим конзулима у Турској.³⁶

О раду књижаре у Солуну, од њеног отварања до 31. децембра 1894. године, може се на основу архивске грађе реконструисати стање. Бивши књижар Милош Кораћ је примио радњу крајем 1891. године и до тог времена не постоји писани траг да је његов претходник Новак водио књиге о пословању. Кораћ је тврдио да је за 1892. годину положио рачун конзулу Љотићу и предао му новац према приложеном изводу из књига. Током 1893. године као књижар, Кораћ је продао књиге у вредности од готово 450 гроша, а за десет месеци 1894. приходовао је 185,10 гроша. Дакле, свега 635,10 гроша или 131,28 динара. Након њега, Риста Протић продао је књиге за два месеца 1894. године у вредности од 161 гроша или 23,60 динара. Према извештају Васиљевића на дан 31. децембра 1894. године стање солунске књижаре износило је

³³ АС, МИД ППО, 1893, ред 246, (I), ППН^о 13, конзул Д. Боди – Ј. Авакумовићу, министру иностраних дела, Битољ 14. јануар 1893.

³⁴ АС, МИД ППО, 1894, ред 281, ПП № 253, М. Васиљевић – М. Богићевићу, министру иностраних дела, Солун 2. новембар 1894.

³⁵ АС, МИД ППО, 1894, ред 281, ПП № 285, М. Васиљевић – М. Богићевићу, министру иностраних дела, Солун 21. новембар 1894.

³⁶ АС, МИД ППО, 1894, ред 281, ПП Бр. 2525, министар иностраних дела – Посланству у Цариград и свим конзулатима, Београд 25. новембар 1894.

154,88 динара у каси конзулата, као и 196,91 динар који је требало наплатити од Љотића.³⁷ Међутим, када се из Министарства иностраних дела од Љотића затражило обавештење о Кораћевим тврдњама³⁸ он није имао прави одговор и наводио је да је у време обављања службе у Солуну важило правило да књижар месечно подноси рачун о продаји и стању књига у њој. Тврдио је да је од пазара било мало готовог новца који је одлазио на покривање издатака општини и на друге потребе или се њима књижар дужио у рачуну. Такође, Љотић је тврдио да се рачуни не налазе код њега и да је он исте прослеђивао канцеларији за политичко-просветне послове.³⁹

У међувремену, половином 1895. године турско Министарство иностраних дела доставило је посланику Србије у Цариграду Владану Ђорђевићу неколико правила о штампаријама, књижа-рама и занимањима која су у вези с тим. Та правила била су штампана на турском, као и превод на француском језику и потврђена царском ирадом.⁴⁰

Пред крај 1896. године дошло је до промене књижара у Солуну. Тачније, 25. новембра те године књижар Протић предао је књи-жару Николи Краљу. Вицеконзул у Солуну Бранислав Нушић предлагао је Стојану Новаковићу, министру иностраних дела, да Протића и даље задржи у том крају, јер је као учитељ већ био пре-дао сведоџбе муарифу.⁴¹

Генерални конзул у Солуну Иван Павловић није био задовољан радом новог књижара, кога је описивао као болешљивог и са мањком енергије. Поред тога, по њему, Краљ није могао да оба-вља тај посао јер осим српског, није познавао ниједан други је-зик. Конзул је сматрао да овакав вид посвећености послу штети не само солунској књижари, него уопште и штампарској индустрији. Зато је дошао на идеју да се за то место препоручи иску-сни и предузимљиви трговац који би отворио књижару на неком

³⁷ АС, МИД ППО, 1895, ред 191, ПП № 19, М. Васиљевић – М. Богићевићу, мини-стру иностраних дела, Солун 23. јануар 1895.

³⁸ АС, МИД ППО, 1895, ред 191, ПП Бр. 362, министар иностраних дела - Влади-миру Љотићу, Београд 12. фебруар 1892.

³⁹ АС, МИД ППО, 1895, ред 191, ПП № 487, Влад. Љотић – министарству иностра-них дела, Смедерево 25. фебруар 1895.

⁴⁰ АС, МИД ППО, 1895, ред 506, № 395, посланик В. Ђорђевић – министру ино-страних дела, Цариград 12. јун 1895.

⁴¹ АС, МИД ППО 1896, ред 235, ПП № 227, Б. Нушић – С. Новаковићу, министру иностраних дела, Солун 25. новембар 1896.

угледном месту, у центру града, и снабдео је већим бројем књига и осталим канцеларијским материјалом. Он би морао да у тај посао уложи својих 6.000 динара и све дозволе око уноса и преноса књига обавља о свом трошку. Заузврат, од државе би на име кирије и премије добијао 200 динара (исто онолико колико се већ трошило), а државна штампарија би га признала као свог акционара, као и остале књижаре у Србији.⁴² Овакав предлог подразумевао је смену дотадашњег књижара, па из тог разлога није одмах реализована ова идеја.⁴³ Конзул у Солуну није имао адекватан посао за књижара у свом рејону, па је предлагао да се он повуче негде у Србију.⁴⁴

Књижар Риста Протић није одмах отпуштен и примао је плату све до разрешења. Новопријављени кандидат за то место био је тутор цркве у Солуну и члан општине Никола Краљ, који је важио за отменог и поузданог човека. Он је пристајао на понуду под условом да потпише уговор на пет година. Такође је захтевао и откуп књига по набавној цени, уколико би дошло до једностраног прекида уговора с њим. Постављени захтев правдао је висином уложеног капитала.⁴⁵ Иначе, за место књижара био је заинтересован Милош Кораћ, на чије име се она и водила. Тим поводом се и обраћао министру иностраних дела у Београду.⁴⁶

Донета је одлука да књижару преузме Никола Краљ. Након тога био је потписан уговор између њега, с једне, и Краљевског генералног конзулата, с друге стране. Уговор је садржао десет тачака на основу којих се Краљ обавезао да на угледном и средишњем месту отвори књижару и снабде је разноврсним канцеларијским материјалом и да увек у њој има довољно дозвољених школских књига и свих других издања. Издавање свих потребних дозвола и експедиција књига били би о његовом трошку. Конзулат се уговором обавезао да Николи издаје месечно по 200 динара на име кирије и у случају да не жели даљу сарадњу

⁴² АС, МИД ППО 1896, ред 235, ПП № 123, конзул Ив. Павловић – С. Новаковићу, министру иностраних дела, Солун 15. јули 1896.

⁴³ АС, МИД ППО 1896, ред 235, ПП № 1525, министар иностраних дела – конзулу у Солуну Ив. Павловићу, Београд 21. јули 1896.

⁴⁴ АС, МИД ППО 1896, ред 235, ПП № 130, конзул Ив. Павловић – С. Новаковићу, министру иностраних дела, Солун 25. јули 1896.

⁴⁵ АС, МИД ППО, 1896, ред 235, ПП № 192, конзул Ив. Павловић – С. Новаковићу, министру иностраних дела, Солун 11. октобар 1896.

⁴⁶ АС, МИД ППО, 1896, ред 235, ПП № 1912, министар иностраних дела – конзулу Ив. Павловићу, Београд 17. септембар 1896.

с њим, раскид најави шест месеци пре истека важности истог. Уговор је био потписан 1. децембра 1896. године и важио је пет година.⁴⁷ Након тога Стојан Новаковић је донео решење да се Николи Краљу исплаћује из кредита месечна надокнада у висини од 200 динара у злату.⁴⁸ На тај начин Српска књижара у Солуну је наставила рад, одупирући се све јачој бугарској пропаганди, до Балканских ратова, када је затворена.

ПРИЛОГ 1

Извод БЛАГАЈНЕ

ПРОДАТИХ КЊИГА У СРПСКОЈ КЊИЖАРИ У СОЛУНУ ОД 17. НОВЕМБРА
1891. ДО 17. ОКТОБРА 1894. ГОДИНЕ

ДУГУЈЕ						ПОТРАЖУЈЕ					
ОД ДАНА	МЕСЕЦ	ГОДИНА	ЗАШТО	СВЕГА		ОД ДАНА	МЕСЕЦ	ГОДИНА	ЗАШТО	СВЕГА	
				ГР.	ПР.					ГР.	ПР.
17/23	новембар	1891	за про- дате књиге	42	20	17/23	новембар	1891	трошко- ви	6	20
1/30	децембар	1891		137	10	1/30	децембар	1891		51	–
3/31	јануар	1892		35	20	3/31	јануар	1892		12	20
9/28	фебруар	1892		101	–	24/26	фебруар	1892		1	10
3/27	март	1892		32	–	1	март	1892		2	20
2/29	април	1892		22	–	1	април	1892		2	20
2/23	мај	1892		27	–	1/18	мај	1892		3	20
2/25	јун	1892		23	–	1	јун	1892		2	20
5/24	јул	1892		32	–	1	јул	1892		2	20
2/28	август	1892		30	–	1	август	1892		2	20
2/28	септем- бар	1892		39	–	1/30	септем- бар	1892		26	20
2/23	октобар	1892		31	30	1	октобар	1892		2	20
2/30	новембар	1892		448	10					116	10

⁴⁷ АС, МИД ППО, 1896, ред 235, ПП № 227, Уговор потписан између заступника генералног конзула Бранислава Нушића и књижара Николе Краља у Солуну.

⁴⁸ АС, МИД ППО, 1896, ред 235, ПП № 2626, министар иностраних дела С. Новаковић – вицеконзулу Б. Нушићу, Београд 4. децембар 1896.

ДУГУЈЕ

ПОТРАЖУЈЕ

1/12	децембар	1892	Свега гроша	1001	10				Издато у готову Кр. Ср. Ген. Кон.	885	–
31/12	децембар	1893	За продате књиге	450	–					450	–
1/1	јануар	1894								185	10
17/10	октобар	1894		185	10						
			СВЕГА ГРОША	1636					СВЕГА ГРОША	1636	20

Извод благајне сачинио Милош А. Кораћ, дивши књиџар у Солуну.⁴⁹

ПРИЛОГ 2

РАЧУН СРПСКЕ КЊИЖАРЕ У СОЛУНУ ЗА ВРЕМЕ ОД 18. ОКТОБРА
ДО 31. ДЕЦЕМБРА 1894. ГОДИНЕ

Број налазећих се књига	Наименовање књига	цена		укупна вредност књига		продате књиге за готово	укупна вредност продатих књига		дато на кредит школама	укупна вредност кредита		ресто књига остале у књиџари	укупна вредност књига које остају у књиџари	
		гроша	пара	гроша	пара		гроша	пара		гроша	пара		гроша	пара
595	Српски ђуквар	1	–	595	–	50	50	–	100	100	–	445	445	–
521	Буквара на- реч. макед.	1	–	5212	–	–	–	–	40	40	–	5172	5172	–
460	Познавање природе III р.	2	–	920	–	10	20	–	19	38	–	431	862	–
333	Хришћ. свети- ње	2	–	666	–	1	2	–	1	2	–	331	662	–
377	Читанка за 3. р.	2	–	754	–	20	40	–	35	70	–	322	644	–

⁴⁹ АС, МИД ППО, 1895, ред 191.

ОСНИВАЊЕ И РАД СРПСКЕ КЊИЖАРЕ У СОЛУНУ (1890–1896)

864	Читанка за 3. р.	3	–	2592	–	20	60	–	42	126	–	802	2406	–
1550	Читанка за 2. р. макед.	2	–	3100	–	–	–	–	56	112	–	1494	2988	–
500	Читанка српска за 2. р.	2	–	1000	–	–	–	–	–	–	–	500	1000	–
3498	Читанка српска за 1. р.	2	–	6996	–	20	40	–	60	120	–	3418	6826	–
798	Земљопис од В. Карића	2	–	1596	–	1	2	–	1	2	–	796	1592	–
518	Граматика за 3. р. од Магар.	2	–	1036	–	10	20	–	26	52	–	482	964	–
927	Граматика за 1. и 2. р. од Сим.	1	–	927	–	10	10	–	20	20	–	897	897	–
680	Граматика за 3. р. од Сим.	1	–	680	–	10	10	–	10	10	–	660	660	–
534	Црквена историја	1	–	534	–	–	–	–	–	–	–	534	534	–
668	Катихизис	1	–	668	–	–	–	–	–	–	–	668	668	–
8	Вечити календар	10	10	82	–	–	–	–	–	–	–	8	82	–
22	Катавасија велики	11	–	242	–	–	–	–	1	11	–	21	231	–
199	Катавасија мали	3	–	597	–	–	–	–	1	3	–	198	594	–
82	Из псалтира	2	30	225	20	–	–	–	–	–	–	82	225	20
46	Наука из св. писма	1	20	69	–	–	–	–	–	–	–	46	69	–
70	Св. Јован Крститељ	2	20	175	–	–	–	–	1	2	20	69	172	20
70	Св. Димитрије житије	2	–	140	–	–	–	–	1	2	–	69	138	–
70	Св. Георгије житије	2	–	140	–	–	–	–	1	2	–	69	138	–
82	Св. Василије житије	2	20	205	–	–	–	–	1	2	20	81	202	20
72	Св. Стеван житије	2	–	144	–	–	–	–	1	2	–	71	142	–
63	Св. Никола житије	2	–	126	–	–	–	–	1	2	–	62	124	–
56	Св. Петар и Павле житије	2	20	140	–	–	–	–	1	2	20	55	137	20

76	Св. Варвара мученица	2	–	152	–	–	–	–	1	2	–	75	150	–
39	Песме духовне	3	–	117	–	–	–	–	–	–	–	39	117	–
97	Најновији савновник	2	20	242	20	2	5	–	–	–	–	95	242	20
65	Коњевића дела	1	10	81	10	–	–	–	–	–	–	65	81	10
41	Историја Цар. Турске	7	20	307	20	3	22	20	–	–	–	38	287	20
1	Робинсон Крузо	5	–	5	–	–	–	–	–	–	–	1	5	–
37	Васељенска патријаршија	1	–	37	–	–	–	–	–	–	–	37	37	–
20	Узор патриоте	1	20	30	–	–	–	–	–	–	–	20	30	–
9	Манујел речник	1	–	9	–	–	–	–	–	–	–	9	9	–
101	Сан Матере Божије	–	20	50	20	–	–	–	–	–	–	101	50	20
43	Таблица од хартије	–	10	10	30	–	–	–	20	5	–	23	5	30
34	Христове речи	–	30	25	20	–	–	–	–	–	–	34	25	20
11	Невен цвеће	–	20	5	20	1	–	–	20	–	–	10	5	–
10	Честитам	2	20	25	–	–	–	–	–	–	–	10	25	–
14	На Бадњи дан	2	20	35	–	1	–	2	20	–	–	13	32	20
1	Честница	2	20	2	20	–	–	2	20	–	–	1	2	20
2	Дечије радовање	3	30	7	20	–	–	–	–	–	–	2	7	20
4	Дан и ноћ	3	–	12	–	–	–	–	–	–	–	4	12	–
17	Песме о вери и љубави	1	10	21	10	–	–	–	–	–	–	17	21	10
1	Љубавно писмо	2	20	2	20	–	–	–	–	–	–	1	2	20
7	Школски надзорник	2	20	17	20	–	–	–	–	–	–	7	17	20
8	Избирачица	3	30	30	–	–	–	–	–	–	–	8	30	–
28	Разна јеванђеља	–	30	21	–	–	–	–	–	–	–	28	21	–
32	Псалма Давида	–	30	24	–	–	–	–	–	–	–	32	24	–
1708	Голуб календар од пр. г.	1	–	1708	–	2	–	2	–	–	–	1706	1706	–
29	Свето писмо велико	19	–	551	–	–	–	–	–	–	–	29	551	–

33	Нови завет и псалме	6	–	198	–	–	–	–	–	–	–	33	198	–
35	Нови завет мањи	2	20	87	20	–	–	–	–	–	–	35	87	20
36	Нови завет превод	2	20	90	–	–	–	–	–	–	–	36	90	–
	Свега 20.893	–	–	33.467	30	161	–	286	20	728	20	20.292	32.452	30

Табелу сачинио књижар и рачунопологач Ристо Д. Протић у Солуну 31. децембра 1894. године.⁵⁰

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ Архив Србије – Министарство иностраних дела, Политичко одељење
Просветно-политичко одељење

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ Костић, П. (1997). *Аудиографија*. Призрен: Архив Србије, Призренски округ.
Тимофејев, А. (2016). *Генерални конзулаи Краљевине Србије у Солуну 1887–1902*. том I, књ. 6. Београд: Архив Србије.

ЛИТЕРАТУРА Благојевић, Г. (2006). *Срби у Грчкој у 20. веку: трансформација идентитета*. Докторска дисертација у рукопису. Београд: Филозофски факултет.
Војводић, М. (1988). *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*. Београд: Српска академија наука и уметности.
Војводић, М. (2003). *Својан Новаковић и Владимир Карић*. Београд: Слио.
Ћилас, Ј. К. (1969). *Српске школе на Косову од 1856. до 1912. године*. Приштина: Заједница научних установа Косова.
Зарковић, В. (2010). Отварање прве српске књижаре у Приштини 1890. године. *Баштина*, св. 28, 167–182.
Историја српског народа VI/1. (1983). Београд: Српска књижевна задруга.
Терзић, С. (1997). Иван Степанович Јастредов у Старој Србији. У: С. Терзић, В. Бован (ур.). *Иван Степанович Јастредов 19–25*. Призрен: Историјски институт Српске академије наука и уметности, Призренски округ, Општина Призрен.

⁵⁰ АС, МИД ППО, 1895, ред 191.

VESNA S. ZARKOVIĆ

INSTITUTE FOR SERBIAN CULTURE
PRIŠTINA / LEPOSAVIĆ

SUMMARY

THE FOUNDATION AND WORK OF THE SERBIAN BOOKSTORE
IN THESSALONIKI (1890–1896)

At the end of the 19th century, diplomatic activity of the Kingdom of Serbia was reinforced. It had especially come to the fore when in 1886 Stojan Novaković was appointed as the deputy in Constantinople. He, as an experienced diplomat, realized the significance of the national idea spreading, and worked actively to that end. After the signing of consular convention, and opening of Serbian consulates in Osman's Empire, conditions for the opening of larger number of schools were created for which the permissions from Turkish authorities were to be acquired. As the number of Serbian pupils increased, and the numbers of schools as well, the issue of books supply was raised, which was not easy at all in that time. Turkish government issued the permission in 1890 that books for Serbian schools should be printed in Constantinople. All books which were to be printed had to pass the censorship of the Educational Committee. Thanks to the reinforced Serbian diplomatic activity in spreading the national idea, some shifts were made, which led representatives of Serbs in Osman's Empire to the idea of opening bookstores.

Almost in the same time, bookstores in Priština, Prizren, and Thessaloniki were opened. The bookstore in Thessaloniki bore the official title the Serbian bookstore, and managed to work and survive despite the propaganda of Bulgarian exarchists which tried to thwart its existence frequently by associating with Turkish authorities. The business activity report was filed to the Consulate, which regulated its activities through contracts and measures.

KEYWORDS: Serbian bookstore, Thessaloniki, bookseller, Serbian Consulate, Stojan Novaković, Turkish authorities, Bulgarian agents.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).
This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).